

ԱՆԱՀԻՏ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԷԶԵՐ ՆԱՅ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՅ

(Ուրվագիծ Երուսաղեմահայ պապագրության)

Երանի ով ունի հիշատակ ի Սիոն

Երուսաղեմի հայկական պապագրությունն կապվում է Սուրբ Երկրում հայերի 17-դարյա անընդմեջ ներկայությանը և գործունեությանը:

Երուսաղեմի հայ միաբանները, գրապապության գյուտից առաջ, Սուրբ Երկրի հայկական վանքերում ընդօրինակել են հազարավոր ձեռագրեր¹:

Երուսաղեմի հայկական պապարանը հիմնվում է Պողոս վարդապետ Ադրիանապոլսեցու ջանքերով և Միաբանական Ժողովի որոշմամբ 1832 թ.՝ «ի պարծանս ազգիս հայոց»²: Իսկ գրապապությունը սկսվում է մեկ փարի անց: Նախաձեռնողը եղել է Զաքարիա Պապրիարք Տեր-Պնպրոսյանը:

Նա ծնվել է Հին Հարթ կամ Բուլանուխի (Տարոն) գավառի Կուփի ավանում: 1820 թ. Զաքարիան նվիրակ է եղել Դիարբեքիում և Մասունում, հետո՝ Զմյուռնիայում, որպեսզի 1826 թ. Կ. Պոլսի փոխանորդ է ընտրվում: 1829 թ. Զաքարիան դիմումնագիր է ներկայացնում սուլթանին և նրանից ստանում հրովարպակ, որով հայերին իրավունք է շնորհվում հույների և լատինների նման պապարագել Սուրբ Գերեզմանի վրա՝ հավասար իրավունքներով³: Տնօրինական սրբավայրերի հայոց եկեղեցական իրավունքի պաշտպանության այս եռանդուն գործունեության համար նա 1830 թ. աքսորվում է Կիպրոս, որպեսզի կարողանում է 1831 թ. Երուսաղեմ անցնել և աքսորից ազատվել արդեն պապրիարք դարձած Պողոս Ադրիանապոլսեցու միջնորդությամբ: Այսպեսզի ուղևորվում է Էջմիածին՝ եպիսկոպոս ձեռնադրվելու:

Կիպրոսում եղած ժամանակ նա գրում է Տրիեստ (Իտալիա) իր բարեկամ Զմյուռնիացի երևելի վաճառական Պնպրոս աղա Յուսուֆյանին և խնդրում, որ նա պապագրական մի մասնով նվիրի Երուսաղեմի Սուրբ Աթոռին: Յուսուֆյանը Երուսաղեմ է ուղարկում պապագրական մի սարք ու կապարն փառեր ու այլևայլ նյութեր⁴: Այս ամենով հանդերձ, այդ շրջանում հնարավոր չի լինում սկսել գրապապությունը՝ պապագրական մի շարք գործիքների բացակայության պայմանով:

Զաքարիան Երուսաղեմում պապրիարքական փոխանորդ նշանակվելուց հետո, 1832 թ., գնում է Եգիպտոս, որպեսզի իր բարեկամ ակնցի մահիթսի Ալիքսան Եդիազարյանի օգնությամբ

¹ Գալուստյան Շ., Հայագրի սուրբեր, Երևան, 1997, 3-րդ հրապարակություն, էջ 368:

² Մխիթարյան Խ., Համաօր Պապմոթին Երուսաղեմի, Երուսաղեմ, 1867, էջ 131:

³ Մավալանյան Տ., Պապմոթին Երուսաղեմի, Երուսաղեմ, 1931, էջ 1019:

⁴ Նշանյան Մ., Տպարան առաքելական Աթոռոյն Սրբոց Յակովբեանց Երուսաղեմի, Երուսաղեմ, 1933, էջ 3:

յամբ ձեռք է բերում վիմագրական մի մամուլ և այսպես նախապարասպորտները հեղափոխելով կարգավորելով հաջողվում է տպարանը բացել⁵:

1833 թ. հունվարին տպարանը լույս է ընծայում հայերեն առաջին գրքույկը, որը կոչվում է «Տպարակ աղօթամատույց վասն ջերմեռանդ աղօթասիրաց որք կամ անձամբ կամ մութը ներկայանան ի Սուրբ Տնօրինական տեղիս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»: Հաջորդ տարի, 1834 թ., լույս է տեսնում երկրորդ գրքույկը՝ Վարդան Վարդապետի «Տեսութիւն Անթառամ ծաղիկ մեծացուցելին»-ը, քերականության մի ձեռնարկ և տարբեր Կոնդակներ⁶:

Տպարանի գործունեությանը խոչընդոտում էր նյութական միջոցների պակասը: Այդ հարցը կարգավորելու և դրանից հետո վանական վարժարան հիմնելու նպատակով Զաքարիան 1835 թ. Պողոս Պարբիարք Ադրիանապոլսեցու նախագահությամբ խորհրդականների ժողով է գումարում: Ժողովը լսելով տպարանի և վարժարանի անհրաժեշտության վերաբերյալ Զաքարիայի տված բացատրությունները՝ որոշում է գործը հաստատել և հիմքի վրա դնելու նպատակով մի կայուն դրամագլուխ հասկացնել արդեն գոյություն ունեցող տպարանին և նոր բացվելիք վարժարանին, որի բացումը որոշ ժամանակով դանդաղում էր՝ կարող ուսուցիչների բացակայության պատճառով⁷:

Ս. Աթոռի «բնիկ» միաբան Պողոս Ադրիանապոլսեցին մի քանի այլ անձանց և կրակարարների հետ միասին նրանց և իր նվիրաբերած գումարներով կայուն մի դրամագլուխ է հիմնում տպարանի և վարժարանի հաստատման նպատակով՝ «ի պարծանս Սրբոյ Աթոռոյս եւ յօգուտ ազգիս»: Այնուհետև ժողովը արձանագրում է. «Իսկ եթե որ ի յապագա պատրիարքաց եւ կառավարչաց եւ ի խորհրդականաց եւ այլ որ իցե խափանել ջանասցե գումամարան եւ զտպագրատունս, այնպիսին ինքն պարտաւոր լիցի առջի անեղ արեւին Քրիստոսի»: Կնքված և ստորագրված է 1835 թ. 5 հունիսի, Ս. Երուսաղեմ⁸:

1836 թ. այս տպարանից լույս է տեսնում մեկ գիրք՝ 5-րդ դարի պատմիչ Եղիշեի «Մեկնութիւն Տէրունական Հայր Մեր աղօթից եւ ճառք Խաչելութեան, Թաղման եւ Յարութեան եւ Խրատ Միանձանց»-ը: Ս. Աթոռի տպարանից «վայելուչ» տեղեկություններ հրապարակված այս գործի առաջաբանում ասվում է, որ այն տպագրվում է ըստ Սրբոց Հակոբյանց վանքի ձեռագրերի:

Զաքարիան լույս է ընծայում միջնադարյան հայ մատենագիրների գործերից Ներսես Լամբրոնացու «Խորհրդածութիւն Սուրբ Պատարագի» (1842 թ., առաջին տպ.) և Հովհաննես Կաթողիկոս Դրասխանակերտցու «Հայոց պատմութիւնը» (1843 թ., առաջին տպ.): Երկու գրքերի առաջաբաններում բացատրվում է հրապարակիչ Զաքարիա Պարբիարքի նշանակումը՝ նոր սերնդին դաստիարակելու նախնայաց պատմության ոգով⁹ և անխաթար պահելու Հայոց եկեղեցական կարգերը և արարողությունները¹⁰:

⁵ «Սիոն», 1979, էջ 150:

⁶ Հարություն արքեպիսկոպոս, Համառոտ պատմութիւն կամ ուղեցոյց սրբազան տեղեկաց, Երուսաղեմ, տպ. Ս. Հակոբյանց, 1888, էջ 135:

⁷ Մովսէսյան Ս., Պատմութիւն Երուսաղեմի, Երուսաղեմ, տպ. Ս. Հակոբյանց, 1931, էջ 988:

⁸ Նշանյան Մ., Տպարան առաքելական Աթոռոյ Սրբոց Յակովբեանց Երուսաղեմի, Երուսաղեմ, 1933, էջ 4-5:

⁹ Պատմագրութիւն Յովհաննու Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց, Երուսաղեմ, տպ. Ս. Յակովբեանց, 1843, էջ 1:

¹⁰ Ներսես Լամբրոնացի, Խորհրդածութիւն Սրբազան Պատարագի, Երուսաղեմ, տպ. Ս. Յակովբեանց, 1842, էջ 1:

Զաքարիային հաջորդում է Կիրակոս Երուսաղեմացին (1847), որը լինելով իր նախորդի գործակիցը և գաղափարակիցը՝ շարունակում է ծավալել փապագրական գործը: Կիրակոս Պարթիարքը Զմյուռնիայից Երուսաղեմ է հրավիրում Մեսրոպյան վարժարանի նախկին աշակերտ, Էդեսմիշ բաղաթի ազգային վարժարանի ուսուցիչ Տիգրան Սավալանյանին: Նա իր ժամանակի լավագույն մրավորականներից և ուսուցիչներից մեկն էր: 1848 թ. Սավալանյանը ստանձնում է փապարանի տեսչությունը և փապագրվելիք գրքերի սրբագրության գործը, իսկ 1850 թ. նա ստանձնում է Պարթիարքարանի բարփուղարի պարտականությունը¹¹: Ս. Աթոռի փապարանից Սավալանյանի հսկողությամբ և ղեկավարությամբ առաջին անգամ հրատարակվում են Լաբուբնայի, Մաթթեոս Ուռուհայեցու, Միխայիլ Ասորու Պարմությունները, Եփրեմ Ասորու «Գիրք Աղթոթից»-ը (1848), Պետրոս Աղամայանց Բերդումյանցի «Մեկնութիւն Թղթոյն Պողոսի առ Եփեսացիս» (1850), որը փապագրվել է բնագրի հիման վրա և, ըստ հրատարակչի՝ հազվագյուտ է իր տեսակի մեջ¹²:

Որպես ուսուցիչ Սավալանյանը մեծ նշանակություն էր փալիս պարանիների բարոյական դաստիարակությանը: Նրա հսկողությամբ լույս են տեսել բազմաթիվ գրքեր այդ նըպատակով, ինչպես, օրինակ, Պողոս Էդեսմիշցու «Նայելի Վիրաց, յորում ցուցանին յոռութիւնք եօթանց մահացու մեղաց» (1852), «բազմաթղին եւ մեծիմաստ» հեղինակ Գրիգոր Փեշմալճյանի «Տրամաբանութիւն կամ արուեստ բանական» գործը ձեռագիր օրինակի հիման վրա (1854), որը փապագրվում է՝ «բազ գիտելով գլարեւորութիւն կրթութեան կամաց եւ իմաստութիւն մրաց»:

Տպարանի աշխատանքի համար հատկապես արգասաբեր են լինում Եսայի Պարթիարքի պաշտոնավարության տարիները (1864-1885): Տարեկան հրատարակվում են 10-16 գիրք: Գրքերի ցանկը բազմաբովանդակ էր՝ կրոն, պարմություն, բանասիրություն, իմաստասիրություն:

Եսայի Պարթիարքը 1867 թ. Ս. Աթոռ է հրավիրում Գարեգին (Մելքիսեդեկ) Մուրադյանին, որը նպաստում է փապագրական գործի էլ ավելի զարգացմանը¹³:

Երուսաղեմի բազմադարյան Աթոռի համար մի նոր շրջան է սկսվում Եղիշե Պարթիարք Դուրյանի պաշտոնավարությամբ (1921-1930)¹⁴: Դուրյան Պարթիարքը 1925 թ. վերահրատարակում է «Սիոն» ամսագիրը, որը դադարել էր լույս տեսնել 1877 թվականից: Դուրյանի գալստյամբ վանքի պարմության մեջ հոգեմտավոր լայն շարժում է ծավալվում, որից անմասն չի մնում նաև փապարանը. հրատարակվում են հայ միջնադարյան մատենագրության անփայ գործերից, Նայ Եկեղեցու դավանաբանական և պարմական հիշատակարաններից, դպրոցական դասագրքեր:

Ներագայում փապարանի զբաղեցրած փարածքը և հնարավորություններն ավելի են մեծացել նվիրաբնությունների շնորհիվ: Տպարանը հիմնադրման օրից ունեցել է իր բարերարները, որոնց թողած կտակներով փապագրվել և հրատարակվել են բազմաթիվ գրքեր:

¹¹ Սավալանյան Տ., Կենսագրական յուշեր, Գահիրե, 1900, էջ 43:

¹² Աղամայան Պետրոս, Մեկնութիւն թղթոյն Պողոսի առ Եփեսացիս, Երուսաղեմ, փա. Ս. Յակովբյանց, էջ 2:

¹³ Մուրադյան Ա., Բարձր հոգևորականներից մեկը (և. Արմյանի անվան ՀՊՄՀ գիր. աշխ. ժողովածու, հր. 2), Երևան, 2002, էջ 220:

¹⁴ «Սիոն», 1930, էջ 101:

